

Atlasul etnografic român

Cercetări în comunitățile istorice românești din nordul Bulgariei¹

Emil ȚÎRCOMNICU*

Key-words: *Romanian Ethnographic Atlas, ethnographic documents, holidays, customs, Romanians in Bulgaria*

1. Introducere

Cercetarea etnografică în cadrul colectivului de etnografie din Institutul de Etnografie și Folclor a avut ca proiect, vreme de peste 40 de ani, elaborarea *Atlasului etnografic român*. Acesta a fost realizat având în vedere populația românească din cadrul statului român. Pe urmele *Atlasului lingvistic român*, care a depășit granițele statului, lingviștii aplicând chestionarele și în cadrul comunităților românești din afara granițelor, la românii timoceni, istroromâni, meglenoromâni și aromâni, și etnografii trebuie să extindă aria cercetărilor acolo unde există populații de aceeași origine etnică. Prezentăm în comunicarea noastră un rezumat privind stadiul actual și perspectivele de cercetare la acest proiect.

2. Atlasul etnografic al României – considerații istorice și științifice

Atlasul etnografic al României a fost proiectat de colectivul de cercetători etnografi din cadrul Institutului de Etnografie și Folclor² din București, în perioada 1967–1972. În 1972 s-au publicat 20 de chestionare cu următoarele tematici: Așezări, Gospodărie, Locuință, Agricultură, Creșterea animalelor, Pomicultură și grădinărit, Cultivarea plantelor textile, Vânătoare, Mijloace de transport, Creșterea viermilor de mătase, Creșterea albinelor, Alimentație, Meșteșuguri, Instalații tehnice, Obiceiuri la naștere, Obiceiuri la nuntă, Obiceiuri la moarte, Obiceiuri legate de ocupații, Obiceiuri calendaristice și Alte obiceiuri. Experimental, acestea s-au aplicat regional, în Oltenia și Muntenia, într-un număr de 70 de sate.

¹ *This work was supported by CNCSIS–UEFISCSU, project number PNII–IDEI 868/2008.*

* Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Academia Română, București, România.

² Institutul de Etnografie și Folclor înființat în anul 1963 prin comasarea Institutului de Folclor și a Sectorului de Etnografie a Institutului de Istoria Artei a intrat în anul 1974 în componența Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice (ICED), alături de Centrul de Cercetări Fonetică și Dialectale și Centrul Național de Îndrumare și Valorificare a Tradiției Populare. În anul 1990 ICED se desființează, reînființându-se cele trei instituții anterioare: Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Institutul de Fonetice și Dialectologie „Al. Rosetti” și Centrul Național de Conservare și Valorificare a Tradiției Populare. Conducerea sectorului de Etnografie a fost realizată de către Romulus Vulcănescu, Ion Vlăduțiu, Paul Petrescu și Ion Ghinoiu (și în prezent).

considerându-se că tematica era prea vastă s-a hotărât reducerea numărului de întrebări și adăugarea chestionarelor de Artă și Port popular.

În anul 1976 s-a publicat forma restructurată a Chestionarului A.E.R., cu 1.200 de întrebări și peste 3.000 de subîntrebări. Acesta a fost împărțit în opt chestionare organizate tematic: Așezare – Gospodărie, Locuință – Interior, Ocupații, Meșteșuguri – Instalații tehnice populare, Port popular, Artă populară, Obiceiuri calendaristice și Obiceiuri familiale. Chestionarul a surprins prezența fenomenelor etnografice la două momente de referință ale secolului al XX-lea: anul 1900 și perioada efectuării cercetării de teren (1972–1982). Chestionarul cuprindea întrebări deschise, care dădeau subiecților intervievați posibilitatea să răspundă fără a fi influențați în vreun fel de culegători, și întrebări închise, care le solicitau să-și încadreze răspunsurile în variantele propuse (Ghinoiu 2003a: 15)

Într-un alt articol (Țîrcomnicu 2010: 110–111) am prezentat modul de alcătuire a rețelei de localități, care a avut la bază datele Recensământului populație din 15 martie 1966. Amintim că gradul de reprezentare a așezărilor rurale a fost de aproximativ un sat din 20, satele alese având o reprezentativitate pentru diferite domenii ale culturii populare sau cu rezonanță istorică și culturală. S-au introdus localitățile cercetate de către Școala Sociologică de la București, precum și cele din rețeaua *Atlasului lingvistic român*.

Raportarea informațiilor etnografice trimite la o perioadă cuprinsă între anul 1900 și prezent (reprezentat de deceniile VII și VIII ale secolului al XX-lea, când s-au desfășurat anchetele de teren). Informațiile obținute la chestionarele etnografice urmau a fi cartografiate, urmărindu-se obținerea de hărți tematice. Paul Petrescu (1985: 658) considera că AER este o „lucrare de o deosebită importanță științifică, [care] poate fi privit, într-un sens, ca o lucrare de sinteză, concentrând anume date privind cultura populară pe hărți unitare la scara întregii țări, în principal însă este, prin definiție, o lucrare de analiză și de înregistrare cartografică” (Petrescu 1985: 658).

S-au aplicat chestionarele și la minoritățile etnice din România, dar rețeaua satelor locuite de minoritari nu se mai regăsește în atlasul final, acesta schimbându-și denumirea din *Atlasul etnografic al României* în *Atlasul etnografic român*.

3. Publicarea *Atlasului etnografic român*

În anul 1990, un număr mare de hărți erau realizate, dar procedul de tipărire era deosebit de dificil, fiecare culoare având câte o planșă de plastic, care, suprapuse, dădeau ansamblul unei hărți. Formatul hărților era mare (1: 800000), fiind astfel dificil de mănuit. Avansul tehnologic în domeniul calculatoarelor (hardware și software) a dat posibilitatea ca în anul 2002 modalitatea de prezentare și formatul hărților să fie regândite. În acest sens s-au refăcut hărțile (în unele cazuri s-au completat și modificat legendele) și s-au redactat hărți noi, formatul final fiind de 1: 2000000 și 1: 3200000, cu trei trepte de relief (reprezentate de la galben deschis spre maro) și cu indicarea rețelei hidrografice, a limitelor de județe și a municipiilor. Datele etnografice sunt cartate prin simboluri geometrice (cercuri, patrulete, triunghiuri) de diferite culori, în principal roșu, albastru și verde. Rețeaua de localități este alcătuită din 536 sate (pentru volumele I–IV), volumul V urmând să fie completat cu încă 40 de localități.

AER este tradus în trei limbi de circulație internațională: engleză, franceză și germană. În anul 2003 a apărut primul volum al AER, *Habitatul*, București, Editura Academiei Române și Regia Autonomă Monitorul Oficial, 2003, 272 p. – care a primit Premiul „Simion Florea Marian” al Academiei Române. În continuare au fost tipărite: vol. al II-lea, *Ocupațiile*, București, Editura Academiei Române, 2005, 296 p., și vol. al III-lea, *Tehnică populară. Alimentație*, București, Editura Academiei Române, 2008, 288 p.

Vol. al IV-lea, *Arta și portul popular*, are toate hărțile redactate și computerizate lucrându-se, în acest moment, la partea de machetare. Se speră ca în anul 2011 să fie tipărit. Întreaga muncă de redactare computerizată a hărților, prelucrare digitală a imaginilor, machetare și traduceri a fost realizată în cadrul colectivului de etnografie al institutului, redacția fiind asigurată de Editura Academiei Române. Urmează ca ultimul volum al Atlasului, *Sărbători și obiceiuri*, să intre în procesul de redactare în anul 2011, cu tipărirea probabilă a lui în anii 2013–2014.

Paralel cu editarea volumelor AER, colectivul de etnografi coordonat de cercet.princ.gr.I dr. Ion Ghinoiu, secretarul științific al I.E.F. și șeful sectorului de Etnografie, a demarat un alt proiect privind alcătuirea unui *Corpus de Documente Etnografice Românești* (D.E.R.), care constă în transcrierea, sistematizarea și tipologizarea răspunsurilor din chestionarele AER. Evident că s-a respectat structura AER., urmărindu-se cele cinci serii tematice: seria I – *Habitatul*, seria II – *Ocupațiile*, seria III – *Tehnică populară*, seria IV – *Portul și arta populară*, seria V – *Sărbători și obiceiuri*. Pentru fiecare serie, materialul etnografic a fost împărțit în cinci părți, clasificându-se după regiunile istorice ale României: 1. Oltenia, 2. Banat, Crișana, Maramureș, 3. Transilvania, 4. Moldova, 5. Dobrogea, Muntenia.

Ținându-se cont de faptul că volumul V al AER este cel de *Sărbători și obiceiuri*, la elaborarea corpusului s-a mers invers, primele volume editate fiind din seria a V-a. Au apărut astfel în seria a V-a, *Sărbători și obiceiuri*, toate volumele: vol. I, *Oltenia*, Editura Enciclopedică, 2001; vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Editura Enciclopedică, 2002; vol. III, *Transilvania*, Editura Enciclopedică, 2003; vol. IV, *Moldova*, Editura Enciclopedică, 2004; vol. V, *Dobrogea, Muntenia*, Editura Etnologică, 2009. De asemenea, în seria I-a, *Habitatul*, au fost editate: vol. I, *Oltenia*, Editura Etnologică, 2005 (reeditare 2010) și vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Editura Etnologică, 2010.

Proiectul editorial al volumelor de Documente etnografice, început cu Editura Enciclopedică, a fost preluat de Editura Etnologică din București, care a realizat ultimele trei volume. De asemenea, se are în vedere pentru perioada următoare reeditarea (cu adăugiri și revizuirii) primelor patru volume din seria *Sărbători și obiceiuri*.

4. Atlasul etnografic român – cercetarea etnografică a românilor din afara granițelor (comunitățile istorice)

Am văzut că AER a avut patru faze evolutive: 1. alcătuirea metodologiei de lucru și a chestionarelor etnografice (1967–1972); 2. culegerea datelor prin campanii de teren (1972–1989); 3. redactarea hărților de autor (1985–2010); redactarea și publicarea atlasului (2003–2010).

În anul 2008 s-a trecut la un alt plan al realizării AER, hotărându-se extinderea cercetărilor prin investigarea etnografică a comunităților istorice

românești din jurul granițelor României. În acest sens au început anchetele în Bulgaria, prin câștigarea proiectului IDEI nr. 868/2008, finanțat de UEFISCSU-CNCSIS. Cercetările se vor realiza pe țări, avându-se în vedere investigarea populațiilor românofone (românii timoceni și dunăreni, grupurile dialectale (aromâni, meglenoromâni, istroromâni), rudarii/băieșii, românii din Republica Moldova, Ungaria, Ucraina, Rusia ș.a.

Primul stat ales a fost Bulgaria, unde s-au aplicat chestionarele de *Sărbători și obiceiuri* pentru nouă localități din zona Timoc (obștina Vidin) și opt din Valea Dunării (între Lom și Silistra). Cercetările se desfășoară atât în sate, cât și în mici așezări urbane (sate transformate în orașe), care sunt locuite, din estimările noastre – în care populația de origine românească reprezintă peste 20%. Interveniunile, pe baza unui chestionar, sunt realizate exclusiv în limba română, limba maternă a interlocutorilor.

Evident că pentru fiecare stat în parte există o paletă largă privind autoidentificarea etnică a subiecților. Nu este cazul aici să discutăm această problemă, analiza necesitând o raportare istorică, sociologică, etnografică și juridică asupra fenomenului, pe care am mai realizat-o în alte articole. Faptul că, în cele mai multe din aceste țări, aceste comunități nu au o situație juridică clarificată, pe scurt nefiind recunoscute ca minorități naționale, complică atât investigațiile de teren, cât și perceperea corectă a cercetătorului român în mijlocul acestora. Considerăm că demersul nostru este unul experimental. Se urmărește cercetarea comunităților românești din Bulgaria pe tematica menționată urmând ca rezultatele să fie structurate în volume de documente etnografice, organizate regional: Timoc, Valea Dunării (între Silistra și Lom) ș.a., precum și în *Atlasul etnografic*.

Faptul acesta este determinat și prin angajamentul contractual – cercetările se desfășoară în cadrul unui grant la sfârșitul căruia s-a prevăzut apariția lucrărilor. Acest lucru prezintă avantajul că echipa de cercetare se concentrează ca în timp scurt să culegă informația, s-o prelucreze tematic, s-o redacteze și s-o publice. Dezavantajul constă însă în faptul că echipa de lucru este mică (directorul de proiect și cinci cercetători) și este nevoită, în termen scurt, să prelucreze informația, ceea ce poate implica unele scăpări în redactare. Cu toate acestea, proiectele de tip grant reprezintă (sau reprezentau, întrucât există astăzi mari probleme în obținerea, derularea și gestionarea acestora datorită restrângerilor bugetare) singura modalitate fiabilă de a putea finanța astfel de cercetări.

Se are în vedere (suntem în faza de discuții) aplicarea chestionarelor AER și în Republica Moldova, în colaborare cu un grup de etnografi de la Chișinău. Colaborarea se poate desfășura în cadrul unui proiect Cantemir, finanțat de Institutul Cultural Român, sau printr-un parteneriat instituțional. Conștientizăm totuși faptul că Institutul de Etnografie și Folclor are un colectiv mic de etnografi pentru a pune în practică un astfel de proiect. Se poate astfel împlini o cerință bine observată de G. Geană și R.N. Preda, în recenzia realizată *Atlasului etnografic român*, vol. II, *Ocupațiile*: „E vorba de absența reprezentărilor privitoare la românii pe care «teroarea istoriei» (după expresia lui Mircea Eliade) i-a plasat (cel puțin deocamdată) în afara granițelor de astăzi ale României. Se înțelege că, în perioada de proiectare a lucrării și mai ales de culegere a materialelor de teren, referirile la românii din împrejurimi erau supuse tabuizării istorico-politice. Istoria e marcată

însă nu numai de momente de «teroare», dar și de «ore astrale» (spusa aparține, de astă dată, lui Stefan Zweig). Cu speranța într-un astfel de ceas providențial pentru toți românii, poate că autorii *Atlasului* se vor gândi la un volum suplimentar rezervat etnografiei românilor din Basarabia, Bucovina, Ungaria și Peninsula Balcanică. Oricât de mari ar fi dificultățile (financiare, politice etc.), acest țel nu trebuie abandonat, fie și cu concesiunea reportării lui către o generație viitoare de cercetători” (Geană, Preda 2008: 536).

5. Atlasul etnografic român. Sărbători și obiceiuri. Bulgaria

Datorită faptului că populația de origine română din Bulgaria nu este răspândită uniform pe întreg teritoriul Bulgariei, din rațiuni estetice și economice, hărțile etnografice tematice vor fi regionale: zona Timocului, nordul Bulgariei (de la Silistra la Lom) ș.a. De asemenea, din rațiuni etnografice zonale, volumele de documente etnografice vor urma aceeași logică. În acest sens, volumul *Sărbători și obiceiuri, Românii timoceni din Bulgaria*, va fi tipărit până la sfârșitul anului 2010, urmând ca anul viitor să apară volumele consacrate românilor dunăreni, aromânilor și rudarilor românofoni.

Tematica chestionarelor aplicate în Bulgaria este următoarea:

1. Sărbători și obiceiuri din ciclul familial (nașterea, nunta, înmormântarea)
2. Sărbători și obiceiuri calendaristice
 - 2.1. Sărbători și obiceiuri cu dată fixă
 - 2.2. Sărbători și obiceiuri cu dată mobilă
 - 2.3. Sărbători și obiceiuri în calendarul agro-pastoral
 - 2.4. Sărbători și obiceiuri comunitare
 - 2.5. Reprezentări mitice.

Datele proiectului și stadiul cercetărilor, precum și un bogat material ilustrativ din localitățile cercetate în nordul Bulgariei, sunt evidențiate în cadrul siteului www.etnologia.ro.

Bibliografie

- Bucuța 1923: Emanoil Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, București, Cartea Românească S.A.
- Budiș 2001: Monica Budiș, *Comunitatea românească de pe Valea Timocului bulgăresc*, București, Editura Militară.
- Florescu 1942: Florea Florescu, *Românii din Bulgaria*, București, 1943, extras din „Buletinul Societății Regale de Geografie”, anul LXI, p. 125–143.
- Geană, Preda 2008: Gheorghită Geană, Raluca Nicoleta Preda, Recenzie la *Atlasul etnografic român*, vol. II, *Ocupațiile*, „Revista Română de Sociologie”, București, Editura Academiei Române, anul XIX, nr. 5–6, p. 533–536.
- Ghinoiu 2001: Ion Ghinoiu (coord.), Cornelia Pleșca, Ofelia Văduva (responsabili de volum), *Sărbători și obiceiuri*, vol. I, *Oltenia, Răspunsuri la chestionarele AER*, București, Seria Documente etnografice, Editura Enciclopedică.
- Ghinoiu 2002: Ion Ghinoiu (coord.), Cornelia Pleșca (responsabil de volum), *Sărbători și obiceiuri*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș, Răspunsuri la chestionarele AER*, București, Seria Documente etnografice, Editura Enciclopedică.

- Ghinoiu 2003a: Ion Ghinoiu (coord.), *Atlasul etnografic român*, vol. I, *Habitatul*, București, Editura Academiei Române și Regia Autonomă Monitorul Oficial.
- Ghinoiu 2003b: Ion Ghinoiu (coord.), Cornelia Pleșca (responsabil de volum), *Sărbători și obiceiuri*, vol. III, *Transilvania, Răspunsuri la chestionarele AER*, București, Seria Documente etnografice, Editura Enciclopedică.
- Ghinoiu 2004: Ion Ghinoiu (coord.), Cornelia Pleșca, Emil Țîrcomicu (responsabili de volum), *Sărbători și obiceiuri*, vol. IV, *Moldova, Răspunsuri la chestionarele AER*, București, Seria Documente etnografice, Editura Enciclopedică.
- Ghinoiu 2005: Ion Ghinoiu (coord.), *Atlasul etnografic român*, vol. II, *Ocupațiile*, București, Editura Academiei Române.
- Ghinoiu 2008: Ion Ghinoiu (coord.), *Atlasul etnografic român*, vol. III, *Tehnică populară. Alimentația*, București, Editura Academiei Române.
- Ghinoiu 2009: Ion Ghinoiu (coord.), Cornelia Pleșca, Emil Țîrcomicu, Ofelia Văduva (responsabili de volum), *Sărbători și obiceiuri*, vol. V, *Dobrogea, Muntenia, Răspunsuri la chestionarele AER*, București, Seria Documente etnografice, Editura Etnologică.
- Lozovanu 2008: Dorin Lozovanu, *Populația românească din Peninsula Balcanică, Studiu uman și geografic*, Iași (rezumatul tezei de doctorat).
- Neagoe, Mărgărit 2001: Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei*, București, Editura Academiei Române.
- Nestorescu 1996: Virgil Nestorescu, *Românii timocenii din Bulgaria*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Panea, Bălosu, Obrocea 1996: Nicolae Panea, Cornel Bălosu, Gheorghe Obrocea, *Folclorul românilor din Timocul bulgăresc*, Craiova, Editura Omniscop.
- Petrescu 1985: Paul Petrescu, *Etnografie și etnologie – scurtă privire istorică*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, București, p. 642–665.
- Țîrcomicu 2010: Emil Țîrcomicu, *Atlasul etnografic român. O notă de cercetare*, în „Sociologie Românească”, București, volumul VIII, nr. 2, p. 108–117.
- Zderciuc, Ghinoiu 1977: Boris Zderciuc, Ion Ghinoiu, (1977), *Rețeaua de anchetă AER*, în „Atlasul Etnografic al României”, București, buletin, nr. 1, p. 11–32.

Romanian Ethnographic Atlas **Reserch Field Expedition into Romanian Historic Communities** **from Northern Bulgaria**

The ethnographic research of the Institute of Ethnography and Folklore of the Romanian Academy has for two or three generations, starting with the six decade of last century's its main project to achieve the first Romanian Ethnographic Atlas. Were thus 40 years elapsed from the onset of researches and the project is now in its final stage: three books were published and two being drawn. On the trail of the Romanian Linguistic Atlas we were interested about the populations speaking idioms and dialects of Romanian language spread beyond the borders. The main purpose of the Romanian Ethnographic Atlas is to highlight the ethnographic values of the historical communities outside borders of Romania. In this respect, Romanian Ethnographic Atlas questionnaires will have been applied, choosing the pilot municipalities from the Romanian communities abroad. On this project probably will work two or three generations of ethnographers. Upon completion of these huge field information however we have a complete picture of Romanian ethnography particularities from the southern-eastern Europe.